

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Kriminologické aspekty trestní odpovědnosti právnických osob

Studentská vědecká a odborná činnost

Kategorie: doktorské studium

2014

VII. ročník SVO

Autor/Autoři: Mgr. Katarína Danková

Konzultant: prof. JUDr. Jiří Jelínek, CSc.

estné prohlášení a souhlas s publikací práce

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do VII. ročníku Studentské vědecké a odborné společnosti (SVO) vypracoval(a) samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla ani jako celek, ani z podstatné části dříve publikována, obhájena jako součást bakalářské, diplomové, rigorózní nebo jiné studentské kvalifikační práce a nebyla předložena do předchozích ročníků SVO a jiné soutěže.

Souhlasím s užitím této práce rozšiřováním, rozmnožováním a sdělováním ve veřejnosti v neomezeném rozsahu pro účely publikace a prezentace PF UK, včetně užití třetími osobami.

V Praze dne 15. dubna 2014

.....

Mgr. Katarína Danková

Kriminologické aspekty trestní odpovědnosti právnických osob

Mgr. Katarína Danková

Trestní odpovědnost právnických osob je jedním z nejkontroverznějších institutů trestního práva, a to zejména v kontinentální právní kultuře, kde působí jako cizí prvek v systému budovaném na individuální odpovědnosti za zavinění. I v tomto případě pak platí obecné pravidlo, že o co kontroverznější a složitější institut se jedná, o to větší je naléhavost jeho teoretického rozpracování. Možná právě skutečnost, že český zákonodárce nenašel impuls pro zakotvení odpovědnosti právnických osob ve společenském konsensu stran nutnosti přijetí této úpravy, ale v mezinárodních závazcích, způsobila, že teoretické rozpracování této problematiky je nedostatečné. Chybí odpovědi na mnohé zásadní otázky, například. Jaká je povaha právnické osoby? Je tato z hlediska trestního práva pouze bezobsažnou množinou jejích členů? A je-li tomu tak, jaký je potom účel jejího trestání? Může být právnická osoba primárním subjektem morální odpovědnosti, případně jaká je skutečná povaha této odpovědnosti?

Cílem předkládaného příspěvku není poskytnout vyčerpávající odpovědi na uvedené otázky, ale spíše nastínit teoretické problémy s tímto institutem spojené a jejich implikace pro zákonnou úpravu odpovědnosti právnických osob za trestné činy. Domníváme se, že cestou k řešení těchto otázek je objasnění povahy korporátní kriminality a jejich příčin.

1. Korporátní kriminalita a její specifika

V centru pozornosti tradiční kriminologie jako vědy o kriminalitě, jejích pachatelích, obětech a o její kontrole, je člověk – fyzická osoba – bytost nadaná svobodou.

První impuls pro kriminologický výzkum v oblasti kriminality korporací přišel až v první polovině 20. století v podobě článku amerického kriminologa Edwina H. Sutherlanda.¹ Právě jemu je připisováno autorství pojmu „*white-collar crime*“ neboli kriminalita bílých límečků, který je v současné kriminologii často užíván v souvislosti s kriminalitou právnických osob. Do té doby byla kriminalita páchaná při výkonu povolání respektovanými fyzickými osobami s vysokým společenským statusem tak, jak ji popsal Sutherland, považována za přípustné obchodní jednání, a proto také kriminology přehlížena.

V souvislosti s tímto druhem kriminality jsou užívány další pojmy (například ekonomická, finanční, hospodářská kriminalita či firemní kriminalita), jež se obsahově liší. Předmětem našeho

¹ Sutherland, E.: White-collar Criminality. American Sociological Review, ročník 5, číslo 1, 1940, s. 1-12.

zkoumání proto nazveme *korporátní kriminalita*, kterou chápeme jako souhrn trestných činů organizace (právnícké osoby) a trestných činů osob uvnitř organizace, bez ohledu na druh spáchaného trestného činu a společenský status pachatele.

Ke korporátní kriminalitě je často připisováno jako k protipólu kriminality obecné. Od jiných forem kriminality se skutečně liší, a to hned v několika směrech.² Korporátní kriminalita je obecně páchána skrytě a nenápadně, vyžaduje zvláštní schopnosti nebo znalosti a postavení např. v rámci organizační struktury. Vyznačuje se nízkou mírou oznamování, což zvyšuje míru její latence. Je-li oznámena, stává se tak dlouho po spáchání trestného činu. Protože se jedná o činnost páchanou v rámci nebo prostřednictvím organizace, je obtížné vyvodit individuální odpovědnost konkrétní osoby. Bývá také označována jako kriminalita bez obětí. Zejména u hospodářských trestných činů nelze individuální oběti vůbec identifikovat, např. u trestných činů v rámci potravinového či farmaceutického průmyslu dotčené osoby netuší, že se staly obětmi. Spíše než na osoby fyzické, dopadá na osoby právnícké (porušování předpisů o pravidlech hospodářské soutěže), často i na stát (daňové trestné činy), případně společnost jako celek (trestné činy proti životnímu prostředí). A коли korporátní kriminalita nepopíratelně způsobuje vysoké škody, Sutherland již v roce 1940 upozornil, že újma ve formě škody na majetku je zanedbatelná v porovnání se společenskou dezorganizací, kterou způsobuje.³

Výše uvedené má vliv na vnímání trestnosti a závažnosti korporátní kriminality a také na identifikaci odpovědného subjektu. Kriminalita páchaná v rámci organizace vyvolává mnohoznačné a často rozporné názory odborné i laické veřejnosti na to, zda by měla být trestná a trestána. Ze strany veřejnosti je nedostatek zájmu na stíhání právníckých osob dán tím, že se bezprostředně nedotýká individuálních členů společnosti. Předmětem zájmu veřejnosti je totiž, spíše než hospodářská kriminalita, kriminalita obecná, která bezprostředně ohrožuje majetek, zdraví nebo život lidí. Pokusí-li se pachatel (i když bezúspěšně) o krádež naší peněženky, vnímáme toto jednání citelněji než zprávu o daňovém úniku v řádu desítek milionů korun.

Navíc veřejnost je náchylná k přehlížení a ospravedlnění takového jednání, zejména pak, má-li z trestné činnosti prospěch (např. nižší ceny zboží a služeb). Nižší citlivost veřejnosti je dána také tím, že mnohé obchodní praktiky naplňující skutkové podstaty trestných činů jsou ustáleny jako běžná obchodní praxe. Na druhé straně, některé výzkumy uvádějí, že postoj

² K tomu srov. např. Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: *Kriminologie*. 3. vyd. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2008, str. 353-362; Newburn T.: *Criminology*. William Publishing, 2007, str. 377 – 384; Nelken, D.: *White-Collar and Corporate Crime In Maguire, M: The Oxford Handbook of Criminology*, 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, str. 623-632.

³ Sutherland, E.: *White-collar Criminality*. *American Sociological Review*, ročník. 5, . 1, 1940, s. 5.

ve jednotě v rámci kriminalit organizací proti životu a zdraví lidí je přesnější než jim uložené sankce.⁴ V České republice však paradoxně za tyto trestné činy nelze trestní odpovědnost právnické osoby vyvodit.⁵

Závěru, že společnost obecně vnímá kriminalitu korporací méně citelně než kriminalitu obecnou, svědčí rovněž skutečnost, že zavedení trestní odpovědnosti právnických osob do právních řádů států kontinentální Evropy nebylo prioritou trestní politiky evropských států, nýbrž povinností plynoucí jim z mezinárodních závazků. Ambivalentní postoj vůči korporátní kriminalitě se promítá také do soudnictví, kde se projevuje vysokou mírou latence, nízkým počtem odsouzení a ukládáním mírných sankcí.⁶

Právě zvláštní povaha korporátní kriminality, jež je dána jejími specifiky oproti kriminalitě obecné, neumožňuje při hledání příčin páčání trestných činů spoléhat zcela na tradiční teorie kriminality. Faktory ovlivňující páčání kriminality korporací jsou totiž do značné míry dány povahou a postavením subjektu a specifickými podmínkami, při nichž k trestným činům dochází. Vymezení kriminogenních faktorů přitom představuje nutnou podmínku pochopení povahy tohoto druhu kriminality a vytvoření efektivních nástrojů její kontroly, zejména při vytváření zákonných koncepcí odpovědnosti právnických osob za protiprávní (případně trestní) jednání.

2. Kriminogenní faktory ovlivňující korporátní kriminalitu

Z hlediska zkoumání problematiky korporátní kriminality je kriminalita samotných organizací neoddelitelná od kriminality osob uvnitř organizace, a proto je její příčiny nutné hledat ve všech rovinách: na úrovni trhu, na úrovni organizace a na úrovni individuální. Autoři z oblasti anglo-americké právní kultury se v této souvislosti zabývali příčinami kriminality právnických osob. Vycházejí primárně ze studie autorů Jamese Goberta a Maurice Punche, která rozlišuje pět skupin kriminogenních faktorů, a to 1) socioekonomické podmínky, 2) korporátní kulturu a strukturu organizace, 3) cíle společnosti, racionalitu při rozhodování a schopnosti vedoucích zaměstnanců, 4) způsoby zastírání odpovědnosti a 5) druh odvětví, pokusíme se předestihnout které z teorií vysvětlující důvody páčání korporátní kriminality.⁷

⁴ Srov. Nelken, D.: White-Collar and Corporate Crime In Maguire, M.: *The Oxford Handbook of Criminology*, 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, str. 649.

⁵ Danková, K.: K otázce rozsahu trestní odpovědnosti právnických osob In Jelínek, J. a kol.: *Trestní odpovědnost právnických osob – bilance a perspektivy*. Praha: Leges, 2013, str. 296-309.

⁶ Nelken, D.: White-Collar and Corporate Crime In Maguire, M.: *The Oxford Handbook of Criminology*, 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, str. 642-647.

⁷ Gobert J., Punch M.: *Rethinking Corporate Crime*. LexisNexis Butterworths, 2003, str. 14- 25.

i) *Kriminogenní faktory na úrovni trhu*

Nepopíratelný vliv na chování právnických osob *mají společenské a ekonomické podmínky*. Často bývá zdůrazněno, že korporátní kriminalita je průvodním jevem tržního hospodářství. Tlaky trhu nutí subjekty přijímat rozhodnutí a činit kroky, které jsou racionální z hlediska udržení tržní pozice, a to i za cenu porušení zákona. Stejně jako u kriminality fyzických osob, chování právnické osoby může ovlivňovat také její ekonomická situace. Nelze však zobecnit, že trestnou činnost páchají pouze právnické osoby ve finanční tísní. Právě naopak, i úspěšné společnosti se opakovaně dopouštějí trestné činnosti.⁸

Socioekonomické podmínky sice mají vliv na chování společností, neposkytují však odpověď na otázku, proč za stejných okolností některé společnosti páchají trestnou činnost a jiné nikoli.

Druh odvětví, ve kterém společnost podniká, je z hlediska chování společnosti dalším významným kriminogenním faktorem. V některých odvětvích dochází k trestným činům častěji než v jiných (např. farmaceutický, automobilový a zbrojní průmysl). Toto tvrzení dobře dokládá výzkum amerických kriminologů Marshalla B. Clinarda a Petera C. Yeagera, kteří po dobu dvou let zkoumali dodržování právních předpisů u 582 největších amerických korporací. Výsledek jejich výzkumu ukázal, že téměř polovina ze sledovaných organizací se v relevantním období dopustily alespoň jednoho porušení zákona (administrativního deliktu nebo trestného činu). Z toho 60 % všech porušení se událo v ropném průmyslu, 16 % v automobilovém a 10 % ve farmaceutickém průmyslu.⁹

ii) *Kriminogenní faktory na úrovni organizace*

Korporátní kriminalitu ovlivňuje rovněž *struktura organizace*. Velikost, komplexnost a segmentace organizací může ve svém důsledku vést k nedostatečné kontrole v rámci organizace a vzniku deviantních subkultur, případně k nedostatečné komunikaci mezi jednotlivými linkami, a tím k vytváření kriminogenního prostředí. V nepříhodné struktuře společnosti získávají potenciální individuální pachatelé pocit anonymity a nedotknutelnosti.

V souvislosti s hledáním správného modelu odpovědnosti právnických osob nabývají na popularitě teorie, jež z *korporátní kultury* vyvozují intelektuální složku zavinění právnických osob. Korporátní kultura je souborem psaných i nepsaných ustálených pravidel (organizačních, rozhodovacích, kontrolních, atd.), podle kterých organizace funguje bez ohledu na personální

⁸ Tamtéž. str. 13.

⁹ Nelken, D.: *White-Collar and Corporate Crime In Maguire, M: The Oxford Handbook of Criminology*, 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, str. 636.

obsazení pozic v rámci dané korporace. Jinými slovy se jedná o pracovní atmosféru, která ovlivňuje chování individuálních osob, ale kterou tyto osoby také ovlivňují.¹⁰ V rámci korporátní kultury je také poukazováno na vytváření jakéhosi skupinového myšlení („*group think*“) uvnitř organizace, které potlačuje odlišné názory, myšlení a stanoviska zaměstnanců, a představuje určitý mechanismus, který jednotlivce nutí přizpůsobit se skupinové snaze a předejít vyloučení. Osoby, které by jinak jednaly morálně, se podléhají tlaku korporátního okolí a uchylují se k nemorálním činům a rozhodnutím.¹¹

Při zkoumání kriminality organizací je stejně významným také důraz kladený na plnění vytvářených cílů. V konkurenčním podnikatelském prostředí si společnosti stanovují ambiciózní cíle za účelem získání výhodnějšího místa na trhu na úkor svých soutěžitelů. Vedení společnosti se snaží o splnění nesnadno dosažitelných cílů, přičemž jako prostředek k jejich naplnění volí protiprávní nástroje. S tímto souvisí také očekávání zaměstnanců, kteří požadovaného cíle dosáhli, a to i za cenu porušení právních norem. Tím dochází k vytváření profilu úspěšného zaměstnance, který se stává pro ostatní příkladem.¹²

Z hlediska vysvětlení skutečné povahy korporátní kriminality nelze opomenout teorii, která jednání právnických osob vysvětluje jako důsledek racionální kalkulace.¹³ Právnícké osoby podle ní nedisponují svobodně, které by ovlivňovalo jejich chování, a proto je jejich jednání hodnotově indiferentní. Motivem rozhodování právnických osob je racionální propočet zisků a ztrát (a případných rizik). Při jímání rozhodnutí pouze na základě ekonomické výhodnosti může vyvolat mylnou představu kontroly nad situací a vzdalovat odpovědné osoby od reálně hrozících důsledků přijímaných rozhodnutí. Jako příklad trestního jednání společnosti na základě analýzy nákladů a zisků lze uvést případ známý jako *Ford Pinto*.¹⁴

¹⁰ Srov. např. Sarre, R.: Penalising corporate „culture“. The key to safer corporate activity? In Gobert J., Pascal, A.-M.: European Developments in Corporate Criminal Liability. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2011, str. 84-98.

¹¹ Gobert J., Punch M.: Rethinking Corporate Crime. LexisNexis Butterworths, 2003, str. 18.

¹² Newburn, T.: Criminology. William Publishing, 2007, str. 387.

¹³ Gobert J., Punch M.: Rethinking Corporate Crime. LexisNexis Butterworths, 2003, str. 18-21,

¹⁴ Společnost Ford v roce 1967 začala práce na vývoji nového modelu automobilu. Při vytváření modelu bylo rozhodnuto, že benzínová nádrž bude umístěna za zadní nápravu automobilu. Druhá z navržených možností, umístění nádrže nad zadní nápravu, by vyžadovala zmenšení zavazadlového prostoru. Konečně umístění nádrže sice odpovídalo tehdy platným bezpečnostním předpisům, v reálu však zvyšovalo riziko smrtelných nehod. Při nárazu do zadní části vozidla došlo opakovaně k přetržení nádrže a následnému vzniku požáru. V soudním řízení vedeném proti společnosti Ford byla jako důkaz předložena analýza nákladů na snížení rizika poškození palivové nádrže. Náklady na instalaci bezpečnostního prvku byly vyčísleny na 11 dolarů (celkově 137 milionů dolarů). Tímto krokem by se dle analýzy předešlo 180 úmrtím a 180 vážným zraněním, a tím také nákladům na náhradu újmy ve výši 49,5 milionů dolarů. Společnost Ford se na základě kalkulace rozhodla návrh nerealizovat. K podrobnostem srov. Schwartz, G.: The Myth of Ford Pinto Case. Rutgers Law Review, . 43, 1991, str. 1013-1067.

Podle studie Paternostera a Simpsona¹⁵, která rozvíjí teorii racionální volby za účelem vysvětlení protiprávního jednání právnických osob, jsou při racionální kalkulaci zohledňovány následující faktory: 1) očekávaný druh a výše zákonné sankce a pravděpodobnost jejího uložení, 2) předpokládané neformální sankce (např. ztráta dobrého jména společnosti nebo ztráta společenského statusu individuálního pachatele), 3) očekávaná možnost ztráty sebeúcty (např. pocit viny za trestné jednání), 4) očekávané náklady spojené s jednáním v souladu s právními předpisy, 5) očekávané výhody z protiprávního jednání, 6) morální zábrany (nakolik nemorální je spáchaní konkrétního trestného činu), 7) míra spravedlnosti zákonné úpravy, 8) povaha trestného činu a 9) předchozí trestná činnost fyzické osoby.

V souvislosti s aplikací teorie racionální volby je však nutné upozornit na skutečnost, že racionalitu v rozhodnutích společnosti nelze předpokládat. Nikoli všechna rozhodnutí v rámci společnosti jsou totiž racionální. V důsledku nedostatečné informovanosti vedení společnosti o problematice a nesprávným vyhodnocením dostupných informací nebo důsledkem nedostatečných zkušeností, může docházet (a v praxi i často dochází) k přijímání rozhodnutí, která již na první pohled racionalitu postrádají. Faktorem může být i ztráta informací ve složité rozhodovací struktuře velkých organizací. Některá rozhodnutí jsou tak spíše než důsledkem racionálního uvažování výsledkem uplatnění ustálených pravidel.¹⁶

Kriminogenní faktory na úrovni organizace do značné míry přibližují povahu korporátní kriminality a jako takové by měly být zohledněny v zákonné konstrukci odpovědnosti právnických osob za trestné činy. Český zákonodárce však tyto faktory v zákoně nerefletoval. Zdá se též, že zavedení odpovědnosti právnických osob za trestné činy zastihlo zákonodárce nepřipraveného zodpovědit některé ze zásadních koncepčních otázek. V kontinentální Evropě je trestní právo tradičně budováno na zásadě trestní odpovědnosti fyzické osoby za zaviněné jednání. Právě zavinění jakožto subjektivní prvek dává trestní odpovědnosti morální rozměr. Rozšíření rozsahu této odpovědnosti na právnické osoby otevírá otázku způsobilosti právnické osoby být primárně odpovědným subjektem a otázku povahy této odpovědnosti, které si zasluhují hlubší zpracování.

Při hledání odpovědí na tyto otázky je nutné rozlišovat dva možné přístupy ke zkoumání povahy právnické osoby. Právnickou osobu můžeme vnímat jako společenství neboli souhrn jejích členů. Jednání, která popisujeme právnické osobě, pak představují souhrn jednání jejích

¹⁵ Paternoster, R., Simpson, S.: A Rational Choice Theory of Corporate Crime. In Clarke, R., Felson, M.: Routine Activities and Rational Choice: Advances in Criminological Theory, Volume 5. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, str. 37-58.

¹⁶ Simpson, S. et al.: Rationality and Corporate Offending Decisions. In Piquero, A., Tibbetts, S.: Rational Choice and Criminal Behavior. New York: 2002, Routledge, str. 32.

len (tzv. *atomický model*). Tento model nám pak (teoreticky) umožňuje vystopovat protiprávní jednání fyzické osoby uvnitř osoby právnické. Můžeme do určité míry říct, že právnická osoba je morálně odpovědná za jednání fyzických osob uvnitř organizace, avšak tato odpovědnost je pouze *odpovědností odvozenou*. Příkladem pro vysvětlení můžeme být tým hráčů, kde v tšina hráčů v zápasu hraje podporu a celý tým zápas prohraje. Tým nese prohru, ale primární odpovědnost nesou hráči, kteří hráli podporu.¹⁷

Tento model přijal i český zákonodárce, když trestní odpovědnost odvodil (téměř zcela) přímo z trestního právního jednání fyzických osob uvnitř společnosti. K trestní odpovědnosti právnické osoby sice zákonodárce nevyžaduje identifikaci odpovědné fyzické osoby, odpovědnost právnické osoby však závisí na jednání konkrétní fyzické osoby. Jinými slovy, nedopustila-li se konkrétní fyzická osoba trestného činu naplněním všech znaků skutkové podstaty, nelze trestně postihnout ani právnickou osobu. I když se v české literatuře o přijatém modelu hovoří jako o primární odpovědnosti právnické osoby, je potěšitelné zdůraznit, že právnická osoba nemůže být za současného stavu vnímána jako primární subjekt odpovědnosti. Primárním subjektem trestní odpovědnosti je pouze osoba fyzická, z jejíhož jednání se odpovědnost právnické osoby odvozuje.¹⁸

Druhý způsob nahlížení na povahu právnické osoby více odráží reálné fungování právnických osob tak, jak je vymezují teorie korporátní kriminality. *Organická teorie* vychází z premisy, že právnická osoba je nicím více nežli pouhým souborem svých členů. Změnili-li se hráči v týmu, tým zůstává stejný. Změnili-li se zaměstnanci ve společnosti, na povaze společnosti se tím nic nemění. Příkladem může být lidský organismus, který jedná prostřednictvím svalů a neuronů. Odpovědnost za násilné jednání nese nikoli konkrétní sval ani končetina, nýbrž člověk.¹⁹

Schopnost právnické osoby něco uinit bezpochyby závisí na konkrétních fyzických osobách uvnitř právnické osoby, ale povinnosti a zodpovědnosti právnické osoby daná zákonem (například platit daně, dbát na bezpečnost práce, dodržovat limity emisí) je na fyzických osobách nezávislá a dopadá na právnickou osobu jako celek. Už studie Edwina H. Sutherlanda nakonec ukázala, že některé právnické osoby páchají trestné činy opakovaně i po té, co se fyzické osoby na řídicích pozicích vystřídaly. Fyzické osoby vnímají právnickou osobu jako samostatný

¹⁷ Wolf, S.: *The Legal and Moral Responsibility of Organizations* In Pennock, J. R., Chapman, W. J.: *Criminal Justice Nomos XXVII*, New York, London: New York University Press, 1985.

¹⁸ Opatření srov. Fenyk, J., Smejkal L.: *Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Komentář*. Příloha: Modelová interní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby. Praha: Wolter Kluwer ČR, 2012, str. 31-39.

¹⁹ Wolf, S.: *The Legal and Moral Responsibility of Organizations* In Pennock, J. R., Chapman, W. J.: *Criminal Justice Nomos XXVII*, New York, London: New York University Press, 1985.

subjekt, což ovlivuje jejich individuální i kolektivní chování.²⁰ Pro přijetí reálného modelu právnické osoby s dle také existence korporátní kultury, která je do značné míry na konkrétních osobách uvnitř organizace nezávislá. Uznáme-li, že právnická osoba není pouze bezobsažným subjektem redukovatelným na její jednotlivé členy, můžeme uvažovat o právnické osobě jako o primárním subjektu trestní odpovědnosti.

Nevidíme důvod pro cílené přepodobání právnických osob osobám fyzickým. Cestou k hledání odpovědí na otázku povahy trestní odpovědnosti právnických osob vidíme naopak v respektování jednotlivých odlišností těchto subjektů. Právnická osoba není zpravidla jednatel morálně z vlastního přesvědčení, a proto nemá být za její jednání dovozována morální odpovědnost. Jaká tedy je (nebo by měla být) skutečná povaha (trestní) odpovědnosti právnických osob?

Model objektivní odpovědnosti obdobně jako model subjektivní odpovědnosti nerespektuje povahu právnické osoby. První totiž představuje odpovědnost indiferentní vůči jakékoli formě zavinění. Předpokladem subjektivní odpovědnosti je emoční složka, kterou právnická osoba nedisponuje.

Model odpovědnosti, o které by se v souvislosti s právnickými osobami dalo uvažovat, vychází z obou výše uvedených. Takzvaná praktická odpovědnost (*practical responsibility*) je založena pouze na intelektuální složce jednání. Subjekt podléhá odpovědnosti, je-li schopen hodnotit možné zisky a rizika svého jednání. J. Gobert v této souvislosti hovoří o racionální kapacitě právnické osoby.²¹ Tato racionální kapacita je kombinací dvou složek, a to složky rozpoznávací a fyzické kapacity. Složka rozpoznávací představuje zpravidla právní odpovědnost právního subjektu rozpoznat rozpor mezi rozhodováním ve společnosti a zákonem chráněnými zájmy. Druhá složka představuje schopnost právnické osoby zdržet se protiprávního jednání. Model praktické odpovědnosti odpovídá závěru, že právnické osoby jednají na základě racionální kalkulace zisků a ztrát.²²

Problém, na který tato teorie naráží, je fikční teorie právnických osob, jež byla ve své stejné podobě přijata do českého právního řádu zákonem č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Dle teorie fikce není právnická osoba zpravidla právním (nebo protiprávním) jednáním. Za právnickou osobu jednají jejím jménem a na její účet zástupci. Právnická osoba tedy sama nejedná a lze jí pouze přičítat jednání fyzických osob. Tento přístup má dalekosáhlé důsledky

²⁰ Tamtéž.

²¹ Gobert, J., Punch, M.: *Rethinking Corporate Crime*, LexisNexis Butterworths, 2003, str. 46-50.

²² V common-law literatuře je prvek zavinění založeném pouze na intelektuální složce (nedbalosti) považován za objektivní, nikoli subjektivní, podmínku odpovědnosti.

z hlediska odpovědnosti právnické osoby. Na jedné straně zákonodárce volá právnické osoby k odpovědnosti, na straně druhé konstatuje, že právnická osoba je pouhým souborem svých členů. Za takové situace je problematická také zákonná koncepce odpovědnosti právnických osob za trestné činy. Podle ustanovení § 8 odst. 2 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob lze právnické osobě trestný čin připísat bez dalšího, spáchala-li jej statutární orgán, osoba s řídicí nebo kontrolní funkcí anebo faktický vedoucí. Dopustí-li se tedy jedna z těchto osob trestného činu, bude za něj odpovídat jak fyzická, tak i právnická osoba.

Model trestní odpovědnosti, který nezohledňuje organizační prvek při páčání trestných činů a nepřihlíží k „zavinění“ právnické osoby, může vést k přijímání sice právně správných, avšak nespravedlivých rozhodnutí. Například člen statutárního orgánu, který prošel testováním na sklony k páčání trestné činnosti, uzavře v rámci činnosti společnosti s funkcí s řídicím a kontrolním systémem, lichvářskou úpravou smlouvu. Při páčání trestného činu není „zavinění“ společnosti odvoditelné. Předpokládejme, že společnost udělala vše, co mohla, aby trestnému činu předšela. Bude však potrestána za stejné jednání jako fyzická osoba pouze proto, že k tomuto jednání došlo osobou v konkrétním postavení. Trestní odpovědnost bude vyvozena vůči fyzické osobě a automaticky také vůči osobě právnické (z důvodu postavení individuálního pachatele v její struktuře). A pokud se nejedná se o porušení principu *ne bis in idem*, schází této konstrukci „prvek navíc“, který by vyvození odpovědnosti právnické osoby odvodil.²³

Důvodová zpráva k zákonu²⁴ uvádí, že odpovědnost právnických osob není odpovědností objektivní. Její konstrukce požaduje souvislost se spácháním trestného činu a nepřihlíží také k povaze právnické osoby. Předpokladem odpovědnosti je naplnění znaků skutkové podstaty trestného činu a deficit v kontrolní a řídicí rovině právnické osoby, a to buď ve formě zaviněného spáchání trestného činu osobami v řídicí a kontrolní rovině postavení nebo ve formě zaviněného nedostatečného dohledu, kontroly a organizace. Tento „organizační prvek“ však, jak vyplývá z výše uvedeného, zákonná úprava zcela postrádá, jde-li o odpovědnost odvozenou od orgánu právnické osoby.

Model vyvozování odpovědnosti právnických osob, který vzbuzuje pochybnosti o jeho správnosti a spravedlnosti, známym způsobem oslabuje účinky trestní odpovědnosti právnických osob.

²³ K principu *ne bis in idem* a souběžné odpovědnosti fyzické a právnické osoby srov. Jelínek, J., Herczeg, J.: Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob. Komentář s judikaturou. Praha: Leges, 2012, str. 73-77.

²⁴ Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Důvodová zpráva., Sněmovní tisk č. 285 Poslanecká sněmovna, 6. volební období, 2010-2013. Období: Šámal, P. a kol.: Trestní odpovědnost právnických osob. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, str. 174-175.

iii) *Kriminogenní faktory na úrovni individuálního pachatele – fyzické osoby*

K protiprávnímu jednání může osoba uvnitř společnosti vést i široká škála *mechanism vyhýbání se trestní odpovědnosti*, a to jak na úrovni vedení společnosti, tak na úrovni společnosti jako celku. Individuální pachatel se v rámci společnosti zákonitě snaží zakrýt svoji nelegální činnost a předejít tak vyvození své individuální trestní odpovědnosti, a to například tím, že určí předem ambiciózní cíle, jejichž plněním považí své podřízené motivované systémem odměn podle dosaženého výsledku. Na nich také ponechá zpusob a prostředky, jak stanoveného cíle dosáhnout. V případě, že podřízení použijí k dosažení vytyčených cílů protiprávní prostředky, odpovědnost vedoucího pracovníka lze dovést jen stěží.

Zastáváme názor, že fyzické osoby, které se jinak trestných činů nedopouští, jsou náchylnější k páčání trestné činnosti prostřednictvím organizace. Přispívá k tomu jistě již zmíněvaný pocit anonymity v rámci struktury organizace. Z hlediska morálního pak můžeme mít určitý vliv i to, že jednající osoba vnímá právnickou osobu jako samostatný subjekt, který by měl nést odpovědnost.

Jako zvláštní faktor kriminality organizací je v literatuře zmíněvaná tzv. kognitivní disonance [„*cognitive dissonance*“].²⁵ Jedná se o záměrné bagatelizování důkazů negativních důsledků jednání a jejich racionalizaci tak, aby došlo ke zmírnění rozporů mezi vlni subjektu a předvídatelnými důsledky jeho jednání. V dokumentovaných případech společnosti odmítají negativní signály, které mohou sloužit jako výstraha před negativními důsledky, a místo přijímání preventivních opatření zvyšují marketingové snahy. Za příklad poslouží případ známý jako thalidomidový skandál.²⁶ Jednalo se o volně prodejné anestetikum, které u tehlejších žen způsobovalo jako vedlejší účinek závažné postižení plodu. Když se začaly hromadit důkazy o závažném vedlejší účinku tohoto léku, německý výrobce tyto informace ignoroval a místo stažení výrobku z trhu znásobil své marketingové snahy a usiloval o diskreditaci kritiků.

V souvislosti s hledáním příčin korporátní kriminality jako poslední zmíníme teorii neutralizace autorů Matzu a Sykese.²⁷ Podle této teorie pachatelé využívají pět technik, kterými neutralizují negativní pocity spojené s trestným činem a racionalizují tím své jednání. Jsou jimi

²⁵ Srov. Minkes, J., Minkes, L.: *Corporate and White-Collar Crime*. SAGE Publication, 2008, s. 119. Punch, M.: *Suite violence: why managers murder and corporations kill*, *Crime, Law and Social Change* 2000, . 33, str. 270.

²⁶ Thalidomid byl lék vyvinutý německou farmaceutickou společností Grünenthal. V letech 1957-1961 byl prodáván ve 46 státech světa jako volně prodejné lékočivo bez vedlejších účinků se širokým využitím, především při chřipce, nachlazení, bolestech hlavy a ranních třehtenských nevolnostech. Koncem padesátých a začátkem šedesátých let došlo u tehlejších žen užívajících Thalidomid k četným případům poškození plodu. Do roku 1961, kdy byl lék stažen z trhu, se jako důsledek jeho vedlejších účinků narodilo přes 10 000 dětí se závažným tělesným postižením končetin, vnitřních orgánů a nervového systému.

²⁷ Newburn, T.: *Criminology*. William Publishing, 2007, str. 385-386.

1) popírání odpovědnosti (např. „to nebyla moje vina“), 2) popírání vzniku újmy (např. „vždy se nikdo nezranil“; „nikomu to nebude chybět“; „jen jsem si to půjčil“), 3) popírání existence obětí (např. „zasloužili si to“), 4) omlouvání jednání jednáním jiných (např. „každý to dělá stejně jako já“) a nakonec 5) omlouvání svého jednání vyššími hodnotami (např. „pouze jsem chránil dobré jméno společnosti“).

3. Využití teorie v praxi

Efektivita právních nástrojů kontroly kriminality je značně odvislá od míry, kterou právní úprava zohledňuje její skutečnou povahu. Limity efektivit trestní odpovědnosti právnických osob v českém právu spatříme v její nevhodné zákonné konstrukci, jež plně nerespektuje povahu a specifika korporátní kriminality. Reálnému fungování právnických osob nejlépe odpovídá organický model právnické osoby, jenž v české republice nelze použít z důvodu koncepce právní fikční teorie právnických osob, na které stojí nové civilní právo. Vycházejíc z fikční teorie, český model trestní odpovědnosti právnických osob představuje odpovědnost odvozenou od fyzických osob uvnitř organizace. Odpovědnost se odvozuje za pomoci modelu pííitatelnosti, v rámci něhož je právnické osobě pííítáno jak jednání, tak i zavinění fyzické osoby.

Dopustí-li se trestného činu zaměstnanec právnické osoby, je podmínkou pííítání rozhodnutí, schválení, pokynů nebo nedostatek řádné péče orgánu právnické osoby. K odpovědnosti organizace nepostačuje odpovědnost zaměstnance. Odpovědnost právnické osoby je navíc podmíněná pochybením orgánu společnosti. Tím je dostatečně zohledněn organizační prvek právnické osoby. Problematickým se však jeví ustanovení § 8 odst. 2 zákona o trestní odpovědnosti právnických osob, které vyžaduje, aby pochybení orgánu v rámci společnosti (pokyn, schválení, zanedbání odborné péče) bylo konkrétní osobou nebo orgánem píííitatelným. Jedná se přitom o podmínku trestní odpovědnosti, která musí být ze strany obžaloby prokázána bez důvodných pochybností. Domníváme se, že v případech, kdy nebude možné odpovědný orgán určit, přestože jednání zaměstnance je obecně respektovaným (i když formálně zakázaným postupem), bude možné odpovědnost právnické osoby dovodit jen stěží.

Model píííitatelnosti trestných činů osob ve vedoucím nebo kontrolním postavení také považujeme za problematický, a to zejména z hlediska účelu trestání právnických osob. Trestný čin je právnické osobě píííítán z titulu konkrétního postavení fyzické osoby. Právnická osoba tedy nese odpovědnost za správný výběr osob do vedoucích pozic. To je nepochybně správné. Je ale správné vyvozovat odpovědnost i v případě, že právnická osoba učinila vše, co od ní lze

rozumně požadovat, aby trestným činem přešla? Odpověď závisí na vymezení úelu postihování právnických osob. Je-li úelem pouze spoluodpovědnost za způsobenou škodu, tak určitě ano. To však není úkolem trestního, nýbrž civilního práva. Pokud však má trestní odpovědnost právnických osob plnit preventivní úel, odpověď na položenou otázku bude negativní. Spravedlnost takové úpravy pak nelze obhájit ani argumentem možnosti použití subsidiarity trestní represe.

Možných řešení problém české právní úpravy se nabízí nkolik²⁸, mezi nimi i konstrukce píititelnosti podmíněné existencí korporátní kultury, jež spáchání trestného činu umožnila.²⁹

Nalezení funkčního a spravedlivého modelu trestní odpovědnosti právnických osob tkví, bez ohledu na jeho konkrétní podobu, v pochopení povahy právnické osoby a v respektování odlišností povahy této odpovědnosti oproti odpovědnosti fyzických osob. A kolik má trestní odpovědnost vycházet ze zásady individuální odpovědnosti za zavinění v české republice dlouhou tradicí, s ohledem na potřeby a specifika souasnosti je třeba píistoupit k píehodnocení podmínek trestní odpovědnosti a možností jejich aplikace na právnické osoby. Bez dalšího hlubšího teoretického zkoumání nebudou jakékoli další legislativní snahy v této oblasti ničím víc nežli pouhým výstíelem naslepo.

²⁸ K tomu srov. Šámal, P. a kol.: Trestní odpovědnost právnických osob. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, str. 168-171.

²⁹ Inspiraci lze nalézt v Australské právní úpravě modelového Federálního trestního zákona z roku 1995, ustanovení § 12.3

- (1) Je-li znakem trestného činu, kterého se má že dopustit právnická osoba, zavinění, lze ho právnické osobě píítat, jen pokud ona nebo její orgán výslovně píimlky na čidily nebo umožnily spáchání tohoto trestného činu.
- (2) Na čidit nebo dovolit spáchání tohoto trestného činu se dovozuje v píípádě, že
 - (c) v rámci právnické osoby existuje korporátní kultura, která čidila, povzbudila, tolerovala nebo vedla k porušení právních píedpisů,
 - (d) právnická osoba nevytvířila nebo neudržela korporátní kulturu, která by vyžadovala dodržování právních píedpisů.

Právnická osoba by byla odpovědná za trestný čin, kterého se jejím jménem, v jejím zájmu nebo v rámci její činnosti dopustil orgán nebo zástupce právnické osoby, pokud právnické osobě lze tento trestný čin píítat. Trestný čin by byl právnické osobě píítán, pokud v rámci právnické osoby existuje korporátní kultura, která čidila, povzbudila, tolerovala nebo vedla k porušení právních píedpisů, anebo pokud právnická osoba nevytvířila nebo neudržela korporátní kulturu, která by vyžadovala dodržování právních píedpisů. Trestný čin, kterého se dopustil zástupce právnické osoby, by nadále bylo možné právnické osobě píítat také tehdy, došlo-li k jeho spáchání na podkladě rozhodnutí, schválení, píikynu nebo zanedbaní odborné píeě osob podle souasného ustanovení § 8 odst. 2 písm. b) zák. o trestní odpovědnosti právnických osob.

Seznam použité literatury

- Danková, K.: K otázce rozsahu trestní odpovědnosti právnických osob In *Jelínek, J. a kol.: Trestní odpovědnost právnických osob – bilance a perspektivy*. Praha: Leges, 2013, str. 296-309.
- Fenyk, J., Smejkal L.: Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Komentář . P íloha: Modelová interní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby. Praha: Wolter Kluwer ČR, 2012.
- Gobert J., Punch M.: *Rethinking Corporate Crime*. LexisNexis Butterworths, 2003.
- Jelínek, J., Herczeg, J.: Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob. Komentář s judikaturou. Praha: Leges, 2012.
- Minkes, J., Minkes, L.: *Corporate and White-Collar Crime*. SAGE Publication, 2008.
- Nelken, D.: White-Collar and Corporate Crime In *Maguire, M: The Oxford Handbook of Criminology, 5th edition*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Newburn T.: *Criminology*. Cullompton: William Publishing, 2007.
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: *Kriminologie*. 3. vyd. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2008.
- Paternoster, R., Simpson, S.: A Rational Choice Theory of Corporate Crime. In *Clarke, R, Felson, M.: Routine Activities and Rational Choice: Advances in Criminological Theory*, Volume 5. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Punch, M.: Suite violence: why managers murder and corporations kill, *Crime, Law and Social Change*, 2000.
- Sarre, R.: Penalising corporate „culture“. The key to safer corporate activity? In *Gobert J., Pascal, A-M.: European Developments in Corporate Criminal Liability*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2011.
- Šámal, P. a kol.: Trestní odpovědnost právnických osob. Komentář . 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012.
- Simpson, S. et al.: Rationality and Corporate Offending Decisions. In *Piquero, A, Tibbetts, S.: Rational Choice and Criminal Behavior*. New York: 2002, Routledge.
- Sutherland, E.: White-collar Criminality. *American Sociological Review*, ročník 5, . 1, 1940.
- Schwartz, G.: The Myth of Ford Pinto Case. *Rutgers Law Review*, . 43, 1991, str. 1013-1067.
- Wolf, S.: The Legal and Moral Responsibility of Organizations In *Pennock, J. R., Chapman, W. J.: Criminal Justice Nomos XXVII*. New York, London: New York University Press, 1985.